

ПРИРОДОЛЮБНА ЕТИКА В.СУХОМЛИНСЬКОГО – СКЛАДНИК ЙОГО СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО НАЧАЛА ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Наталія Дічек (Київ)

На основі виокремлення з етичної концепції В. Сухомлинського тих положень, які стосуються акцентування єдності природи і людини, у статті обґрунтовано значущість етико-екофільних ідей педагога для виховання молоді у суспільстві доби постпостмодерну.

Ключові слова: екологічна етика, екофільна педагогіка, етика постмодерну, етика постпостмодерну, етична концепція В. Сухомлинського.

На основе выделения из этической концепции В. Сухомлинского положений, касающихся акцентирования единства природы и человека, в статье обосновано непреходящее значение этико-экофильных идей педагога для воспитания молодежи в постпостмодерном обществе.

Ключевые слова: экологическая этика, экофильная педагогика, этика постмодерна. этика постпостмодерна, этическая концепция В. Сухомлинского.

У кожного, хто неодноразово звертався до вивчення спадщини Василя Олександровича Сухомлинського, поступово утворюється своє поле зацікавленого пошуку, що і дає можливість заглибитися у багаторівневий світ ідей видатного педагога і мислителя. Для мене таким полем є його етичні роздуми, які фактично утворюють етико-педагогічну концепцію, що у багатьох своїх аспектах випередила розвиток вітчизняної етичної думки. Раніше, на основі дослідження праць педагога, нами було виокремлено [6; 7] основні, найбільш інтегровані термінальні (особистість і її термінальна якість - людяність) й інструментальні (духовність і творчість) цінності як моральні категорії, притаманні його світобаченню. Тепер звернемося до формулювання Василем Олександровичем міркувань про ставлення до природи і її цінність у житті людини, що тлумачимо як провісницьке закладання основ сучасної екологічної етики у вимірі педагогіки. Закладене темою ювілейної конференції питання розвитку творчої особистості спонукало до аналізу думок В.Сухомлинського про зв'язок природи і творчого розвитку особистості у контексті окреслених у його педагогічній спадщині етичних положень.

Мета статті – на основі виокремлення з множини положень стичної концепції В.Сухомлинського тих, які були «паростками» вітчизняної

педагогічної екоетики, та міркувань про роль природи у творчому становленні людини довести їх значущість для виховання молоді у суспільстві доби постпостмодерну.

Екологічна етика як окрема галузь етичних знань, «предметом якої є моральне ставлення людини до живої і неживої природи» [9], набула визнання в світі лише в останній третині ХХ ст., коли очевидними стали катастрофічні загрози непродуманого і безвідповідального ставлення суспільства до довкілля. Домінування утилітарного підходу до визначення ролі природи у забезпеченні життєдіяльності людей, ставлення до неї насамперед як до засобу створення необхідних людству умов існування призвело до стійкого вкорінення у суспільній свідомості переконань у можливості ігнорувати самоцінність природи. Поширення у світі занепокоєння таким станом речей спонукало до розуміння необхідності збереження і відтворення всіх ланок біосфери, а життєво важливим стало виховання у землян високоморального ставлення до природи, живої й неживої, особливого її бачення і співпереживання, аби люди полюбили Природу, як саме життя [2; 14]. Власне альтернативи цьому немає. Як на початку ХХІ ст. стверджував відомий фахівець у галузі розроблення сучасної екоетики, автор математичної моделі стабільності біосфери в умовах антропогенних впливів російський академік М.Моїсеєв, умовою виживання людини на планеті є дотримання стратегії розвитку [суспільства - прим. Н.Д.] як "системи дій, спрямованих на можливість реалізації принципів екологічного імперативу та коеволюції людини і біосфери» [12]. Ставлення до природи нині визнається етичною проблемою [2; 14; 29].

В аспекті здійснення сучасного екологічного виховання дітей зазначимо, що воно забезпечується завдяки ідеї поєднання традиційних екологічних цінностей – бережливе ставлення до природи, раціональне природокористування – з утвердженням безумовної самоцінності природи, «уведенням її світу у простір людських цінностей» [5, с. 27], тобто зі становленням екологічної свідомості екоцентричного типу як чинника гармонійного розвитку суспільства і природи.

В. Сухомлинський вже у 50-60-ті роки ХХ ст., формулюючи свою концепцію виховання гармонійної особистості, «вплітав» в неї ідеї поцінування і шанування природи, проголошував єдність людини і світу. Перечитування його останніх прижиттєвих праць (всі вони побачили світ у 1970 р.) – «Школа і природа», «Природа – джерело вихованості», «Природа, праця, світогляд», «Труд душі», у яких представлені філософсько-освітні міркування видатного педагога про роль природи у педагогічному процесі і у системі цінностей людського життя, дає підстави для висновку: він не уявляв становлення душі і розуму дитини поза зв'язком з довкіллям і

водночас відчував загрози споживацького ставлення до нього. Не даремно вже наприкінці 60-х років педагог приділив таку пильну увагу саме формуванню у дітей відповідального, етично і естетично ціннісного ставлення до природи, відчуття єдності з нею, бо, як мислитель планетарного виміру, він непокоївся захопленням ідеями “підкорення природи”. Підняті питання – надзвичайно важливі для сьогодення, а тому заслуговують на осмислення й актуалізацію, особливо у контексті процесів модернізації стичних засад буття і пошуку виходу з екологічної кризи.

Зважаючи на те, що у своїх працях В.Сухомлинський багаторазово акцентує увагу на важливості формування у дітей ставлення до природи не як до джерела, з якого слід лише брати, а як до організму, клітинами якого є все живе і неживе, маємо підстави стверджувати, що видатний педагог-мислитель відчув загрозу настання часу екологічних викликів і виникнення специфічних моральних проблем. Тому вся його спадщина пронизана думками про відносини дитини і природи. Спостерігаючи прояви утилітарного ставлення до природних багатств, Василь Олександрович не лише привчав своїх учнів бути не байдужими до явищ їх руйнації, а й передбачливо почав формулювати ідеї, звернені до вчителів, суспільства про необхідність засобами педагогіки виховувати покоління не хазяїв природи, а її шанувальників і піклувальників, що ми визначаємо як *екофільну* або *природолюбну педагогіку*.

Водночас думки українського педагога не втратили своєї цінності і звучать суголосно сучасним положенням екологічної етики [8], що є свідченням прогностичного потенціалу його творчої спадщини. Вважається, що екологічна етика як напрям у світовій теорії моралі остаточно виокремився у 80-х роках ХХ ст. з посмертним визнанням творів американського вченого О.Леопольда («етика землі») і німецько-французького гуманіста А.Швейцера («благоговіння перед природою»), які обґрунтували рівність всіх складників екосистеми, одним з яких є і людина. На пострадянських теренах екоетика набула визнання лише у 90-ті роки [14]. Однак вже наприкінці 60-х років, суголосно ідейній тональності фундаторів екоетики, прозвучали слова В.Сухомлинського: «Природа – не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро й багатство... Формування світоглядних переконань залежить від того, як пізнається природа, як людини з дитинства бачить, розуміє і відчуває її, як вона входить в її життя. Розглядати кожну квітку і кожну пелюстку, крильця метелика і пушинку, що впала з тополі – це теж бачення природи, дуже важливе для того, щоб думати про неї правильно розуміти її і правильно ставитися до неї» [20, с.554].

Переконані, що звернення до спадщини В.Сухомлинського

набуває нового сенсу і в обставинах сучасних трансформацій в етиці як галузі філософії, і вмотивовується, на нашу думку, двома істотними причинами. По-перше, поділяючи думку російського вченого В.Назарова про те, що Василь Олександрович є представником вітчизняної етичної думки [13], який збагатив філософський дискурс радянського періоду, вважаємо: його ідеї слід проаналізувати і співвіднести з новітніми стичними орієнтирами, бо спадщина педагога має невикористаний і актуальний етико-виховний потенціал, який ще чекає на своє повне осягнення та наукову інтерпретацію наступниками.

По-друге, в етичних побудовах педагога-мислителя виразно прослідковуються цілком конкретні ідеї, співзвучні декотрим з тих, що стали основоположними у постмодерній філософії, зокрема ідеї “відповідальності за здійснюване людиною вчинками тут і зараз майбутнє” [30, с.998], тому аналіз його праць дасть змогу встановити рух думок у вітчизняній філософії освіти.

По-третє, з поступовим відходом від нігілістичних суджень постмодерну, які обґрунтовували непридатність і недосконалість цінностей класичної етики, спостерігається повернення філософської думки до універсальних етичних бінарностей (К.Шапінська), але з урахуванням зумовлених часом змін світоглядних детермінант, що відображається у постулюванні цінностей інтерпретаційної діалогічності буття (А.Прокоф'єв). І у цьому зв'язку зростає доцільність поглибленого аналізу міркувань В.Сухомлинського, які, з певними історичними зумовленими засторogaми, відповідають зокрема на екоетичні виклики сьогодення.

У розвитку етики в СРСР дослідники виділяють період 60-90-х років як час переходу від моральної ідеології до моральної теорії [13, с. 180]. Для етичного дискурсу зазначеного історичного відтинку, вважає В.Назаров, характерними були дві якості - світоглядна єдність етичних досліджень і моральне теоретизування. Лише 70-ті роки вчений пов'язує з появою тенденції до розгляду моралі як способу духовно-практичного осягнення світу. З цього приводу висловимо думку, що напевне науковець не був достатньо обізнаний з працями В.Сухомлинського у їх повному обсязі, бо інакше мав би підстави уточнити хронологію розвитку вітчизняної етики, оскільки у творах «Етюди про комуністичне виховання» (1967), «Серце віддаю дітям» (1968-1969), у численних статтях 60-х років Василь Олександрович звертався до духовного світу особистості, проголошував необхідність формувати у молоді емоційно-ціннісне ставлення до життя. У своєму світобаченні Василь Олександрович первинно, іманентно основувався на тих концептуальних смислах, які виходили за межі усталених у радянський час світоглядних стандартів, і визначали його розуміння

буття в цілому і конкретної педагогічної дійсності та її проблем зокрема. До таких концептів відносимо й визнання ним природи одним з головних інструментів виховання творчої людини-громадянина.

Нагадаємо, що саме у 60-ті роки ХХ ст. теоретична етика (або універсальна, нормативна) у світовому науковому вимірі почала видозмінюватися, набувати практико орієнтованого характеру і в її руслі сформувалася прикладна етика [4], яку деякі сучасні дослідники протиставляють універсальній етиці або неокантіанській етиці імперативів-приписів [11]. Як представник універсальної етики, В.Сухомлинський сформулював свою концепцію виховання "високих моральних якостей і норм поведінки" [24] людини-будівника соціалістичного суспільства, водночас він «мораль, етику взяв за основу духовного життя дитини, інтелектуальний, фізичний розвиток, трудове й естетичне виховання поставив у пряму залежність від ціннісних орієнтацій, ціннісного світосприйняття, як корінь духовності взагалі. ...увів у педагогічну науку і шкільну практику такі цінності, як совість, сором, любов, терпимість, співчуття, співпереживання, повага, шана, обов'язок, свобода тощо» [16, с. 7].

Навряд чи зазначені моральні норми, попри їх загальність (універсальність), можуть бути аргументовано знехтувані прихильниками постмодерної етики, яка проголошує доцільність етичної «самотехніки» поза підпорядкуванням існуючому ціннісно-нормативному канону. До того ж, як зазначає сучасний американський філософ Г.Г. Кьоглер, теоретики постмодерну хоча й відкидають універсальність (трансконтекстуальність) поняття істини та моральних норм, але їхні власні філософські розмисли передбачають наявність певної точки зору на норми і містять теоретичні узагальнення [11, с.1]. Він також констатує певну «вичерпаність» постмодерної ідеї самоствердження особистості через заперечення і відкидання етичних вимог. Такої ж думки дотримуються й російські дослідники, які зазначають, що філософія постмодерну призвела до "повної девальвації етичних цінностей" [10], що й спричинило "відновлення в культурі універсальних бінарних" [27]. Водночас постпостмодерн постулює моральний неоуніверсалізм (Г.Г.Кьоглер) і багатосторонній діалог, стимулюючи розвиток прикладної етики.

Прикладна етика, методологія якої диктує полілог, покликана розв'язувати нагальні проблеми конкретної спільноти людей, в межах якої виникло і відбувається обговорення етичних колізій. У результаті замість єдиної дія всіх етики почали розвиватися численні прикладні етики – соціальна, правова, інформаційна, біоетика тощо. З деяким застереженням до них можна відносити і педагогічну етику, як професійну етику [26, с.640], або теорію, що поєднує мораль з

педагогікою.

У першому наближенні до аналізу системи етичних поглядів В.Сухомлинського її слід відносити насамперед до сфери професійної етики та ще й обмежити характеристиками, притаманними контексту «соціалістичної етики» (В.Назаров). Проте заглиблення у твори, а головне – їх аналіз у хронології розвитку педагогом своїх ідей, переконує, що попри вимушену заідеологізовану форму висловлювань (як показує текстовий аналіз публікацій і рукописів – часто нав'язану цензурним редагуванням [7]), В.Сухомлинський вийшов за межі суто прикладної етики, досягти універсального рівня у своїх тлумаченнях сенсу людського життя і його поєднаності з навколишньою природою. Поряд з цим і традиційну універсальну етику педагог доповнив не лише теоретичними морально-виховними положеннями, а цілком конкретними, прикладними міркуваннями-рекомендаціями щодо шляхів і способів формування у дітей моральних норм, суголосних ідеям сучасної екоетики. Його педагогічні поради у цій сфері не втратили значущості, а навпаки набули злободенного звучання у час глобалізації екологічних проблем, до яких призводить нерегульований, безпрецедентний промислово-економічний розвиток і необмежено зростаючі суспільні та індивідуальні потреби. Таким чином, етичні засади екофільної педагогічної концепції Василя Олександровича виявляються затребуваними у добу постпостмодерну, коли актуалізується формування почуття відповідальності за Природу як одна з базових термінальних якостей Особистості.

Викладене доповнимо також такими істотно важливими і не властивими етиці радянської доби міркуваннями педагога, як тлумачення ним значення довкілля у розвитку творчої уяви. Він закликав розвивати її у дітей з дошкільного віку через споглядання живої і неживої природи, поєднуючи таке спостереження обговоренням із збудженням образного сприйняття, і далі - зі складанням самими дітьми казок і оповідань. У ході довготривалого педагогічного експерименту з молодшими школярами він зробив принципово важливе педагогічне узагальнення: "Казка, гра, фантазія животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Багаторічний досвід переконує, що естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думок, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення. ... Мої вихованці не оволоділи б навичками абстрактного мислення, якби в їх духовному житті казка не

стала цілим періодом” [21, с.176-177].

Згадані думки В.Сухомлинського дають підстави для твердження, що він уважав творчу уяву або імагінацію вищим рівнем мислення. А це, у свою чергу, висновує думку, що його позиція збігається з концепцією філософії уяви російського філософа першої половини ХХ ст. Я.Голосовкера, не визнаного у радянський час, чий філософські твори були видані лише у 1988 р. Незалежно один від одного, мислителі дійшли новаторських узагальнень про місце уяви у процесі мислення. Піддаючи сумніву примат раціональності у світогляді людини, Я.Голосовкер наголошував, що «уявляючи, ми одночасно розуміємо» і що «уява абсолютна і визначає людське пізнання та творчість, прагне раціонального розвінчання «раціо» без ідеалізму і містики», а необхідність імагінації є в людині «голосом культури і природи» [3].

І Василь Олександрович у своїх роздумах про виховання зміг вийти з тенет панівної матеріалістичної доктрини і піднятися до вершини більш універсального тлумачення смислу буття людини – до визнання невичерпності світу. Дійшовши висновку, що наука у своїх можливостях не всесильна, і що людське існування значно багатше у реальних виявах, ніж їх раціональна реконструкція, Василь Олександрович писав: “Чим значніше місце у житті людини займає інтелект, ... тим важливіше для його всебічного розвитку культура почуттів. ...Емоційне безкультур’я освіченої людини – таке саме зло, як й інтелектуальне невігластво» [31, с. 42]. Почуттєво-ціннісний підхід В. Сухомлинського до визначення основ виховання і моралі не узгоджувався з генеральним напрямом розвитку радянської педагогіки, де пріоритет надавався інтелектуальній складовій навчально-виховного процесу. У статті «Роки отроцтва – друге народження» (1966), яку донька вченого О. Сухомлинська характеризує як працю зрілого педагога, є такі міркування: «Найвищим двигуном людської поведінки є переконаність – «цар у голові», збагачена досвідом і моральними цінностями. Однак все це оволодіває свідомістю вихованця лише тоді, коли крім розуміння добра і зла, крім логічного аналізу – що добре і що погано, у душі живе почуття, переживання добра і зла» [31, с. 26].

На основі вивчення творів В.Сухомлинського висуваємо твердження, що система його стичних поглядів ґрунтується на кількох ключових принципах, що несуть, на нашу думку, позачасову універсальність закладених смислів, а саме: моральний антеїзм¹, духовність, екзистенційний емоціоналізм². Останній, хоча й не задекларований відкрито, але присутній у текстах педагога, що

¹ Термін "атеїзм" запровадила український філософ А.Кичко відносно характеристики ментальності українців. Означає інтенційно притаманну ієднаність людини з природою.

² Термін "емоналізм" увів український філософ Д.Чижевський для характеристики ментальності українців.

пояснюємо об'єктивною обмеженістю світоглядних основ тогочасного етичного дискурсу, спрямованого на пріоритети колективістського світогляду і раціоналізму. Однак піднесена емоційність у тлумаченні В.Сухомлинським моральних норм і цінностей на тлі нормативно-сухого теоретизування радянської етичної традиції стала вирізняльною особливістю його етичних побудов. Іншою характерною їх рисою вважаємо наскрізну ідею нерозривності буття людини і природи, як неподільної єдності.

Відповідно до теми статті розкриємо лише думки Василя Олександровича щодо ролі довкілля у педагогічному процесі, важливості виховання у дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи і моральних зобов'язань перед нею, що сукупно тлумачимо як вияв морального антеїзму. «Природа – величезної ваги виховний фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного процесу. Природа як світ, в якому дитина народжується, пізнає навколишню дійсність і саму себе, полегшує виховну роботу і водночас ускладнює її, бо робить її багатшою, багатограннішою. Постійне спілкування з природою і взаємодія з нею стає істотною стороною виховного процесу.»— писав В.Сухомлинський [23, с. 536-537], прагнучи привернути увагу освітян до проблеми піклування про природу як всенародне багатство, як джерело знання і моральності, як наочне мірило цінностей. Чутливо сприймаючи всю гаму проявів дитячої поведінки, педагог з прикрістю констатував «байдужість окремих дітей до живого і прекрасного в навколишньому світі», наявність дитячої жорстокості, зла, з яких «поступово розвивається тупа безсердечність» [21, С.56].

Розуміючи необхідність не лише проголошування світоглядної і етичної цінності природи, а й вироблення методики формування постійного спілкування, взаємодії дитини з нею як з універсумом, педагог розкрив можливі складники такої діяльності вчителя – провідника маленької людини у світ природи. Аналіз творів В.Сухомлинського дає підстави для виділення трьох стадій у процесі приведення дитини до усвідомлення себе самої частиною довкілля і формування на цій основі усвідомленого почуття відповідальності за нього. 1-а — привчання дитини до *емоційно-вдумливого спостереження*, яке має починатися обов'язково зі споглядання, спілкування з природою [23, с.541]; 2-а - привчання учня (і навіть тактовне примушення) до *обдумування і відкриття причин, наслідків, зв'язків між явищами* [23, с.541]; 3-я — привчання школярів до *турботи про живе і прекрасне* [31, с.60].

Пізнання світу не тільки розумом, а й серцем [31, с.61] В.Сухомлинський вважав надважливим складником розвитку особистості, проте лише у тому випадку, «коли маленька людина

активно пізнає її [природу] і діє в ній» [18, с. 171]. Вияв морального антеїзму вбачаємо у декларуванні педагогом почуттєво-ціннісного і естетичного ставлення до природи і моральних зобов'язань людини у ставленні до неї. Наведемо лише один з численних прикладів дієвого прилучення дітей до спілкування з природою – «колискою дитячої думки», представлених у творах Василя Олександровича. Йдеться про наголошення на важливості проведення подорожі школярів у природу в той весняний день, коли земля пробуджується від зимового сну. "Це один-єдиний на рік день, і його не можна пропустити. Вся школа в полі... Саме в той день, коли прокидається земля, діти відчувають запах трави як живої істоти..., сад раптом починає «пахнути життям» - пристрасно пише педагог [23, с.542-543].

В. Сухомлинський залишив детальні описи того, як у Павлівській школі проходили уроки під блакитним небом, що продумано, дозовано при звичаювали дітей, ще дошкільників, до уважного споглядання (опухання, відчування природи) і перших розмірковувань з приводу побаченого, як педагогічно доцільно здійснювалися хвилюючі учнів тематичні подорожі у природу, як постійно організовувалася посиljena природоохоронна діяльність школярів. Справжньою педагогічною знахідкою вважаємо створення за ініціативи В.Сухомлинського так би мовити програми пізнання і спостереження молодшими школярами явищ довкілля під назвою «Триста сторінок книги природи» [21]. Одна з перших сторінок присвячена темі "Живе і неживе", з її прочитанням діти здобувають початкові уявлення про природні закономірності світу. Додамо до цього запроваджену Василем Олександровичем авторську практику використання з етико-виховною метою власних казок і казок та оповідань, складених дітьми за набутими враженнями, які сприяли вкоріненню, усвідомленню єдності світу людини і природи – і постає цілісна система формування у маленької особи екофільного світосприйняття. Водночас видатний педагог застерігав, то вихователю знадобиться «багато місяців терплячого, постійного, розумного доторкання до розуму дитини, щоб дитина побачила себе як частинку природи, здивувалася, навіть була вражена думкою про те, що людина до того часу сильна і могутня, поки вона вірний син матері-природи, що вміє берегти почуття вдячності за те, що вона живе» [20, с.559].

Діяльнісний підхід у вихованні за В.Сухомлинським полягав у перенесенні центру ваги на духовно-креативне спрямування праці у контексті особистісного, духовного зростання підростаючої людини, інакше кажучи – на одухотворення трудового процесу. Актуалізуючи одвічні традиції народної педагогіки, яка не боїться того, що праця втомлює, бо знає, що праця неможлива без поту й мозолів, «знає, чарівну силу праці», що робить людське серце чуйним, ніжним,

Василь Олександрович стверджував, що саме “завдяки праці людина стає здатною пізнавати навколишній світ серцем” [22, с.554].

Для виховання у дошкільнят і молодших школярів здатності одухотворено і вдячно, захоплено і дбайливо сприймати природу В.Сухомлинський, як тонкий психолог дитячої душі, використовував притаманні малечі емоційну вразливість і образність мислення, здатність відкривати серце незвіданому і прекрасному. Саме з ясного усвідомлення дитиною, того, що вона *«діяльна клітина організму, що називається природою»*, писав педагог, має починатися освіта і виховання [20, с.559]. Конструкти етичної концепції самого педагога сповнені метафор і алегорій, пов'язаних з образами природи: вихователь — мудрий і рішучий «садівник», діли — дерева [31, С.201], моральний стрижень людини – «хлібний корінь» [19, с.587], ідеал – «зелений паросток» [18, с.645], природа – «колиска думки» [23, с.543] тощо.

В.Сухомлинський бачив своє завдання у тому, щоб моральні й емоційно-естетичні багатства, сформовані у молодших дітей у процесі спілкування з природою, у підлітковому віці ставали найглибшою людською потребою, сприяли утвердженню людської гідності [17, с.539], щоб підрастаюче покоління "вчилося розуміти природу як єдине ціле, бачити єдність людини і природи" [18, с.555].

Отже, на нашу думку, педагог фактично розробляв засади екофільного виховання, сперті на традиційні екологічні цінності і діяльнісний підхід, що забезпечувало створення розвивальних можливостей на рівні особистісного, пізнавального, комунікативного і соціального розвитку дитини.

Особистісний розвиток уможлиблювався реалізацією творчого потенціалу вихованців у процесі духовної і практичної природоорієнтованої діяльності (“турбота і хвилювання про красу навколишнього світу” [21, с. 60], свята квітів, пташина лікарня [17. с. 94-97], зелена лабораторія [17, с. 91-92]), формуванням екофільної свідомості і морально ціннісних орієнтацій («Наш Куточок мрій» [21, с. 42]), готовності до відповідальності за наслідки своєї діяльності у довкіллі.

На понятті любові до землі і обов'язку людини перед нею педагог вибудовував систему трудового виховання дітей, що тісно переплетена з поняттям “творчість” як ціннісною категорією, як формою збереження і відтворення «людських смислів, що утворюють матерію культури (С. Кримський). А праця для нього була ключовим чинником соціогенезу і водночас незамінним засобом самовираження і самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу.

Спираючись на багаторічні творчі пошуки і плідний досвід роботи

у сільській школі, Василь Олександрович виробив модель реалізації трудового виховання учнів, яка передбачала спільну діяльність педагогічного колективу і батьків з упровадження цілеспрямованої, послідовної виховної роботи з першого по 10-й клас. Природа у цій моделі була педагогічним тлом. Широко трактуючи призначення трудового виховання і як практичної підготовки молоді до дорослого життя, і як найважливішого елементу морального, інтелектуального, естетичного, фізичного виховання, В.Сухомлинський наголошував, що праця – це частина духовного життя людини. Всі його роздуми і міркування щодо цінності праці носять характер її одухотворення, поцінування її як джерела високою морального натхнення, духовного збагачення особистості, як способу розкриття і розвитку її творчих здібностей і талантів.

Пізнавальний розвиток дітей у процесі екофільного виховання забезпечувався завдяки формуванню у них цілісної картини світу у навчальній та позашкільній діяльності. Педагог писав: «Я прагнув, щоб перш ніж розгорнути книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги – книги природи» [21, с. 33] або «Я прагнув, щоб всі роки дитинства довколишній світ, природа постійно живили свідомість учнів яскравими образами, картинами, уявленнями, щоб закони мислення діти усвідомлювали як злагоджену споруду, архітектура якої підказана ще більш злагодженою спорудою – природою» [21, с. 128].

Комунікативний розвиток вихованців відбувався через спільну, колективну діяльність — природозахисні, природовідновлювальні заходи («не можна тільки нести з лісу, треба й повертати в ліс красу природи» (приклад з конваліями) [17, с. 96]), облагородження навколишнього середовища (сад здоров'я, сад троянд, куточок краси, «створення краси для інших» [21]).

Суспільний розвиток школярів здійснювався насамперед у результаті реалізації вже згаданих рівнів особистісного становлення, а також як формування громадянської ідентичності на основі прийняття екофільних цінностей.

Не можна не зазначити і таку особливість екофільного виховання за В. Сухомлинським, як формування ще з дошкілля, коли відбувається становлення «персональності людини» (О. Дзятковська) і децентрація свідомості дитини, «уміння насолоджуватися красою довколишнього світу» [21, с. 29], «любування її красою», захоплюватися «музикою природи» [там само]. На основі таких емоційних переживань не лише формуються естетичні смаки, а й вкорінюється ідея благоговіння перед природою, її цінності, що відповідає положенням сучасної екоетики.

У підсумку підкреслимо, що система етико-екофільного виховання

за В.Сухомлинським, зорієнтована на первісні цінності людського буття, до яких він відносив рідну землю, багатства, що зберегли і передали нам попередні покоління, не підвладна руйнації часом, але "важливо переконати з малих років людину в тому, що втрати в світі цих цінностей непоправні" [23, с. 547]. Новітні тенденції в етико-філософській думці, пов'язані з «тоталізуючим відкиданням розуму (включаючи універсальну нормативність), який тлумачиться як символічно репресивний, метафізично наївний" [11, с. 3], з релятивізмом цінностей, з політичним нейтралізмом, що рекомендує ухиляння від етичних дискусій [15, с. 2-3], не можуть, на наше переконання, сперечатися з визнанням універсальним "благом життя" для всіх і кожного – «блага життєвої необхідності гармонії, злагоди людства з природою" [29], задекларованими у 1998 р. Міжнародною спілкою екоетики.

Усвідомлюючи, що етика завжди буде містити суб'єктивні компоненти, бо вона є функцією від часу, переконані, що в питаннях моралі щодо живої і неживої природи не може бути нейтральності або ціннісного релятивізму. Поділяємо точку зору членів Міжнародної спілки екоетики: людство зможе вижити лише прийнявши за нормативну основу моралі основний принцип екоетики – людина має думати і поводитися, орієнтуючись на те, що правильно і помилково (є руйнівним) для цілісної системи «природа + homo sapiens» [29].

Відстоювана В.Сухомлинським етична чеснота моральної відповідальності особистості, зокрема за природу, у його творах з одного боку тісно переплетена з пріоритетністю у структурі розвитку людини мислення як онтологічного процесу, що у свою чергу й актуалізує ідеї Василя Олександровича у руслі сучасного тлумачення відповідальності поза межами нормативної етики [4, с. 6]. З другого – розроблена ним система етико-екофільного виховання дає практичні відповіді щодо чинення необхідних дій з формування *якнайраніше* в кожної дитини емоційно-дбайливого і виваженого ставлення до природи, її шанування, що у сучасну добу є питанням першочергової ваги у сенсі сприяння збереженню життя і здоров'я людства.

Сукупно ж природолюбна етико-педагогічна концепція педагога-провидця не лише набуває непроминального значення для майбутнього, а й істотно доповнює вітчизняний етико-філософський дискурс.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Биоэтика и экоэтика для школьного и внешкольного образования: учеб.-метод. пособие / под ред. Т.В. Мишаткиной. – Минск: МГЗУ им. А.Д.Сахарова, 2008. – 184с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [\у\у.І5еи.Бу/т/12-0_1_6178/pdf](#)

2. Волченко В.Н. Миропонимание и экоэтика XXI век / В.Н.Волченко. – М. : Изд-во МГТУ имени Н.Баумана, 2001. – 432 с.
3. Голосовкер Я.З. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dic.academic.ru
4. Гусейнов А.А. История этических учений / А.Гусейнов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://society.pobu.ru>
5. Дзятковская Е.Н. Экологическая этика: проблемні экологического воспитания / Е.Н. Дзятковская // Педагогика. – 2012. - №4. – С. 27-34.
6. Дічек Н.П. Одухотворення педагогіки головна мета новаторства В. Сухомлинського / Н.П. Дічек // Наук. записки. – Випуск 78(1). – Серія: Пед. науки. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 30-35.
7. Дічек Н.П. Ціннісний вибір Сухомлинського: аксіологічна драма педагога / Н.П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 2010. - № 1. – С. 14-25.
8. Екоетичний ідеал / [Електронний ресурс]. – Режим доступа: [uk.wikipedia.org / wiki / Екол._этика](http://uk.wikipedia.org/wiki/Екологическая_этика)
9. Етичний аспект взаємодії людини з довкіллям [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://sites.google.com/vegedemia2/ethics/еко-етика>
10. Кремнев Д. К критике философии постмодернизма / Дмитрий Кремнев // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Pravda.info/society/59309.html
11. Кеглер Г.Г. Этика после постмодернизма / Г.Г.Кеглер // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://plogs-school.ru>
12. Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество. – М. : Устойчивый мир, 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
13. Назаров В.Н. Опыт хронологии русской атаки в XX в.: третий период (1960-1990) / В.Н. Назаров // Этическая мысль. – Вып.4. – М. : Гардарики, 2003. – С.179-197.
14. Основы биоэтики : учеб. пособие / Я.С.Яскевич и [др.]. – Минск: Выш. шк., 2009. – 351 с.
15. Прокофьев А.В. Универсальное и партикулярное содержание морали, или Как возможны специальные нравственные обязанности? / В. Прокофьев // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: iph.gas.ru/uplfiele/root
16. Сухомлинська О.В. Цінності в історії розвитку школи в Україні / О.В.Сухомлинська // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. збірник / За ред. О.Сухомлинської. – К., 1998 . – С. 3-8.
17. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1978. – 263 с.
18. Сухомлинський В.О. Листи до сина // Вибрані твори: в 5-ти т. –

Т. 3. – К. : «Рад.школа», 1977. – 585-658.

19. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т. 3. – К. : «Рад.школа», 1977. – С. 283-583.

20. Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т. 5. – К. : «Рад.школа», 1977. – С. 551-562.

21. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т. 3. – К. : «Рад.школа», 1977. – С.9-279.

22. Сухомлинський О.В. Сто порад учителю // Вибрані твори : В 5 томах. – Т. 2. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 472-489.

23. Сухомлинський В.О. Школа і природа // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т. 5. – К. : «Рад.школа», 1977. – С. 536-551.

24. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твооі: в 5-ти т. – Т.2. – К. : «Рад.школа», 1977. – С.149-418.

25. Сухомлинський В.О. Этюды о коммунистическом воспитании // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, послесловие, комментарии, выступления к частям О.В.Сухомлинской: научно-популярное издание. – Х. : Акта, 2008. – 431 с.

26. Хоружа Л.Л. Педагогічна етика / Л.Л. Хоружа // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

27. Шапинская Е.Н. Культурология после постмодернизма / Е.Н.Шапинская // Культурологический журнал: электронное периодическое рецензируемое научное издание. – 2010. - №1. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cr-journal.ru/gus/journal/9.html>=2

28. Шуман С. Социальная этика в условиях неразвитой публичности / Сергей Шуман // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [pmnnbyu.eu / asthors/ 115.htm](http://pmnnbyu.eu/asthors/115.htm)

29. Экоэтика: концепция и программа действий международного союза экокетики // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ecoetics.ru

30. Этика // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный дом. – 2001. – 1040 с.

31. Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, послесловие, комментарии, выступления к частям О.В.Сухомлинской: научно-популярное издание. – Х. : Акта, 2008. – 431 с.